

A minőségforradalom visszhangtalanságának okai

Németh László elképzelése az 1945 utáni magyar közpolitikában

Összefoglaló: A tanulmányban Németh Lászlónak a honi szellemtörténetben fontos szerepet betöltő Kert-Magyarország programját vizsgálom. Az írásomban azt járom körbe, hogy az elmúlt hetvenöt év államszervezési és politikai változásai milyen esélyt adtak ennek az elképzelésnek a megvalósítására. Ennek részeként annak megválaszolására is törekszem, hogy mivel magyarázható, hogy Németh László egykor nagy hatású elképzelése ennyire visszhangtalan maradt a rendszerváltás utáni időszakban. Az eszmetörténeti és társadalomtörténeti elemzéssel azt kutatom, hogy a Németh László-i koncepcióban megjelenő dilemmák és megoldási kísérletek mennyire tudtak hatni az 1945 utáni időszak magyar társadalmi reformjaira. A tanulmányban amellet érvelek, hogy ezt a hatásmechanizmust elsősorban az határozza meg, hogy a Németh László által megfogalmazott harmadik út milyen távolságot mutatott az egyes korszakok ideológiai irányzataitól, és mennyire illeszkedett vagy tért el a korszallem társadalomképétől. A Németh-féle harmadikutas elképzelés sajátosságait is bemutató elemzés ekképpen a társadalom strukturális változásának szerepét emeli ki az átfogó társadalmi reform érvényesülésében.

Kulcsszavak: eszmetörténet, társadalomtörténet, strukturális elemzés, harmadikutas politika.

Németh Lászlónak a két világháború között kidolgozott Kert-Magyarország programja nagy hatást gyakorolt a korabeli közgondolkodásra. Ez az elképzelés sokak számára az 1945 utáni időszakban is olyan koncepciót jelentett, amely képes a magyar társadalomfejlődés zavarait orvosolni. Németh minőségforradalma olyan víziót fogalmazott meg, amely túllép a nyugat- és kelet-európai társadalmi modelleken, és a térségünk sajátosságait kifejező átalakulás szükségessége mellett tette le a voksát. Ez a harmadikutas elképzelés olyan jövőkép mellett érvelt, amely az évszázadok óta felhalmozott problémák megoldását és a háttérbe szorított társadalmi tömbök (mindenekelőtt a népesség többségét

BOGNÁR BULCSU (1970) szociológus, történész. A PPKE BTK-TÁTK habilitált egyetemi docense. Legutóbbi kötete: *A népies irányzat a két háború között* (2012).

kitevő parasztság) sikeres társadalmi emancipációját ígéri. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy az elmúlt hetvenöt év államszervezési és politikai változásai milyen esélyt adtak ennek a programnak a megvalósítására.

A némethi minőségszocializmus a két világháború közötti időszak szellemiségét tükrözi. Azokhoz a reformtervezetekhez illeszkedik, amelyek az első világháború és a forradalmak utáni időszakban nemcsak nálunk, hanem a forrongó, átalakuló Európában is új alapokra próbálták helyezni a társadalmat. Ez a szándék ugyan már tetten érhető a századforduló időszakában (Ady Endre ez irányú publicisztikáiban és a *Huszadik Század* folyóirat köré csoportosuló társadalomtudományos tevékenységében), de az átfogó válságot (a nagy háborút és a forradalmakat) „sorseseeményként”¹ megélő generáció tagjainak lesz legfőbb jellemzője. Szabó Dezső, majd a részint az ő köpenyegéből kibújó népi szociográfusok (Erdei Ferenc, Féja, Géza, Kovács Imre, Veres Péter, Szabó Zoltán)² vagy az időszak baloldali törekvései (Jászi Oszkár, Lukács György) éppúgy a társadalom radikális átalakítását szerették volna elérni, mint a szintén különböző ideológiai platformon álló nyugat-európai megközelítések (Carl Schmitt, Ortega, Mannheim Károly).

Németh László vitán felül eredeti elképzelése ebbe a vonulatba tartozik. Nyilván izgalmas elemzési irány lehetne az is, ha ezeknek a vízióknak a társadalomelméleti érvényességét vizsgálnám, körbejárva azt, hogy a koncepció mennyire kínált érvényes alternatívát az egyetemes vagy a magyar társadalomfejlődésre.³ Ebben az elemzésben azonban azt kutatom, hogy a Németh László-i koncepcióban megjelenő dilemmák és megoldási kísérletek mennyire tudtak hatni az 1945 után időszak magyar társadalmi reformjaira. Az egyes történelmi időszakok milyen esélyt adtak a némethi felfogás bizonyos elemeinek megfontolására vagy beépítésére a reformfolyamatokba? Meglátásom szerint ezt a hatásmechanizmust elsősorban az határozta meg, hogy a Németh László által megfogalmazott harmadik út milyen távolságot mutatott az egyes korszakok ideológiai irányzataitól, és mennyire illeszkedett vagy tért el a korszak társadalomképétől.

1 Tengelyi László: *Élettörténet és sorseseemény*. Budapest, 1998, Atlantisz.

2 Erről lásd részletesebben Szabó Dezsőnek és a népi szociográfusok tagjainak felfogását elemző tanulmányaimat, pl. Bognár Bulcsu: Szabó Dezső korszerűsége és korszerűtlenségei. Kísérlet az életmű tudásszociológiai elemzésére. *Belvedere Meridionale*, 31. évf. (2019), 3. sz., 39–58, illetve Bognár Bulcsu: Eltérő nemzedéki perspektívák. Szabó Dezső és a népi szociográfusok kapcsolata. In Farkas Attila – Kovács Dávid (szerk.): *Szabó Dezső helye a magyar kultúrában*. Budapest, 2021, MMA Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 29–43.

3 A népi szociográfusok vonatkozásában erről lásd részletesebben: Bognár Bulcsu: A népi szociográfia nemzeti radikalizmusa. Erdei Ferenc, Féja Géza és Veres Péter társadalomszemléleteinek kapcsolódásairól. *Szociológiai Szemle*, 19. évf. (2009), 2. sz., 60–77; Bognár Bulcsu: A paraszti válság és harmadik utas válaszok. Erdei Ferenc, Illyés Gyula és Szabó Zoltán a népi szociográfusok mozgalmában. *Korall*, 10. évf. (2009), 36. sz., 141–159; Bognár Bulcsu: A harmadik út eltérő képviseletei. Erdei Ferenc és Kovács Imre a két világháború közötti parasztpolgárosodás esélyeiről. *Magyar Szemle*, 18. évf. (2009), 7-8. sz., 97–114.

A minőségyszocializmus jegyei – Németh László harmadikutas programja

Németh László minőségyszocializmusának alapvető szándéka az, hogy a társadalom radikális átalakításával az eddigi társadalomfejlődés „jövőtehetetlen hibáit” kiigazítsa, amelynek következményei a „magyar nép testén is kiütnek már”.⁴ Meglátása szerint a zsákutcás társadalomfejlődés orvoslásának két fő pillére van. Egyrészt arra törekszik, hogy az évszázados alávetettségben levő paraszti társadalmat számarányának megfelelő súlyúvá tegye, másrészt a reformtervezet azt szeretné elérni, hogy a társadalom mélyreható átépítése megtalálja a radikalizmust képviselő és egyben a társadalom totalitását is kifejező társadalmi csoportot.⁵ Mindez pedig olyan alapvető átalakulást eredményezne, amely az agráriumban kialakított berendezkedést tenné a társadalom új típusú szerveződésének alapjává.

Németh László elképzelése az évszázadok alatt létrejött nagybirtokrendszerből indult ki, de azt az azon folyó termelés alapvető átépítésével igyekezett megvalósítani. Konceptiójában a felülről végrehajtott reform részeként a nagybirtokokat (a nagyobb ipari vállalatokhoz és bankokhoz hasonlóan) államosítaná, majd a parasztbirtokosoknak adná a termőterületek többségét. A termelés azonban mégsem a paraszti birtokok autonómiáján alapulna, hanem az ún. „minőség-szövetkezeteken”.⁶ A Kert-Magyarország programjában ugyanis a nagybirtokokra telepített belterjes parasztgazdaságokat hozna létre, amelyek ugyan a telepes egyéni munkájától függnék, de tevékenységük a szövetkezet, a társult vállalkozók szövetségébe is beleilleszkedik. A modell intenzív és korszerű belterjes gazdálkodásban gondolkodik. Az ehhez szükséges magas szintű szaktudást a szükséges ismeretek híján levő parasztgazdáknak a katonaság alatt tanítanak meg. A külső, állami beavatkozással végrehajtott radikálisan új gazdasági rend hangsúlyozottan nem a bolsevik szövetkezetek mintájára jönne létre, hanem egy köztes, a nyugat-európai és a kelet-európai társadalomfejlődéstől is különböző szerveződés alapján. Ebben a modellben a nyugati mintánál korlátozottabb autonómiával bíró gazdák nem rendelődnek azonban alá a közösségnek, hanem az egyéni és közösségi preferenciákat egyaránt megjelenítve folya a termelés. A „befelé csupa önálló gazdálkodás, a birtok kifelé egyetlen test”⁷ elképzelésének megfelelően Németh László az egyéni gazdák által a nagyüzemben folytatott termelésből indul ki. Vagyis a közösség által korlátozott magántulajdont teszi meg a társadalomszerveződés alapjának. Konceptiója az ekképpen átalakított mezőgazdasági termelés mintájára formálná át a társadalom

4 Németh László: Kisebbségben. In *Németh: A minőség forradalma. Kisebbségben. Politikai és irodalmi tanulmányok, beszédek, vitairatok, II.* Budapest, 1992, Püski, 881.

5 Németh László: *Magyarság és Európa.* In i. m. 1969–2034.

6 Németh László: Népművelés. In *Németh: A minőség forradalma – Kisebbségben. Politikai és irodalmi tanulmányok, beszédek, vitairatok, I.* Budapest, 1992, Püski, 622–638.

7 Németh László: *Töredék a reformból.* In i. m. 648.

más szféráit is. Ez szolgálna mintául az ipari termelésnek, a kereskedelemnek, és ezen modell mentén alakítaná át a bankrendszer egészét is.

A Németh László-i minőségforradalom tehát a gazdaság rendszerének döntő átépítésével igyekszik a kisiklott társadalomfejlődést helyes útra terelni. Az elképzelés radikalizmusa nyilvánvalóan a politikában is lényeges átstrukturálódást eredményez. Annál is inkább, mivel Németh történelmi tablója szerint a korábbi évszázadok kedvezőtlen változásait a hatalmon levők felkészületlensége, alkalmatlansága okozta. Ebből következően pedig a minőség forradalma a korábbi közpolitika lényeges átformálását szeretné elérni. Németh értelmezése szerint e tekintetben a társadalom hagyományos (arisztokrata, nagybirtokos) elitje éppúgy az alkalmatlanságáról tett tanúbizonyságot, mint a kapitalizmus megjelenésével fontos pozíciókat szerző modern polgárság is. Mindezek miatt amellett érvel, hogy a társadalomnak egy új vezető csoportra van szüksége, amely a társadalom tengelyeként minden társadalmi csoporthoz megtalálja a kapcsolódásokat, és amely a korábbi hierarchikusan elzáró válaszfalak helyett a politikai közösség egészének az érdekeit és értékeit is képes megjeleníteni. Az erősen Ortegara⁸ építő koncepciójában azt a „minőségi kisebbséget” tekinti a társadalom új vezetőjének, amely műveltségével, szaktudásával és az osztársadalmi (nemzeti) célok melletti elköteleződésével a társadalom egészének érdekeit tudja képviselni. Ez a középosztálybeli réteg lesz Németh László elképzelésében az osztályérdekek partikularitásán túllépni tudó csoport, amely nem csupán az új típusú gazdaság és termelés kialakítására, hanem az osztársadalmi folyamatok koordinálására és irányítására is hivatott.

Németh László vállaltan szocialista megközelítése azt a hatást keltheti, hogy itt a társadalom átalakításának baloldali víziójáról van szó. A némethi elképzelés azonban nem köthető a hagyományos értelemben vett politikai ideológiákhoz.⁹ Nemcsak azért nem, mert mindkét irányzat alapelveiből átemel elemeket (pl. a nemzeti társadalom többségét kitevő parasztságra alapozott reformnak és a nemzeti értékek mellett elkötelezett középosztály piederstálra állításának jobboldali és a kollektív szövetkezeti rendszer bevezetésének baloldali tartalmaiban), hanem legfőképpen azért, mert elképzelése lényegében az ideológiai székértáborok logikájától függetlenül igyekezett építkezni. Ez az ideológiai platformoktól távolságot tartó beállítódást részint az magyarázza, hogy Németh László keserű tapasztalatokat szerzett a hazai bal- és jobboldal működésével mint két olyan csoportosulással kapcsolatban, amelyek csak szűkre szabott csoportérdekeik szerint képesek politizálni.¹⁰ Másrészt Németh azért sem keresett

8 Ortega y Gasset, José: *Korunk feladata*. Budapest, 2003, Nagyvilág.

9 Németh László koncepciójának a bal- és jobboldalisághoz köthető tartalmairól lásd részletesebben Bartha Ákos: Bal vagy jobb? Németh László minőségszocializmusa és Bajcsy-Zsilinszky Endre nemzeti radikalizmusa. *Forrás*, 47. évf. (2017), 2. sz., 40–57.

10 „Magyarországon az irodalom baloldali volt, a politika jobboldali. Bal- és jobboldal azonban egyaránt csak egy-egy akolnyi ember érdekképvisellete; a tömegek érdekeit a politikában lényegében nem képviselte semmiféle oldal sem” (Németh László: *Író és hatalom*. In i. m. 667–668.).

ideológiai válaszokat, mert főképpen az foglalkoztatta, hogy mely reformokkal lehet a térség társadalomfejlődését kifejező, össztársadalmi átalakulásokat elérni. Ebben a perspektívában (eredeti foglalkozásának megfelelően) az érdekelte, hogy a „betegségek” milyen eszközökkel orvosolhatók: melyek azok a politikai eszközök, amelyek a nemzeti társadalom többségét kitevő parasztság hátrányos helyzetét fel tudják számolni. Ezen túl az foglalkoztatta, hogy más, alapvetően agrártársadalmakhoz hasonlóan (lásd a dán modellt) miképp lehet az egész társadalmat újjá formáló parasztpolgárosodási mintát kialakítani. Németh László mindezzel pedig olyan átfogó társadalmi változást szeretett volna elindítani, amely a kelet-közép-európai térség hagyományát és sajátos társadalomfejlődését egyaránt kifejezi. Mondanunk sem kell, hogy ez az értéktételezés szempontjából sokadlagos kérdés marad az, hogy a némethi minőségszocializmus mennyire illeszkedik a jobb- vagy a baloldali ideológiákhoz.

Ez a pragmatikus szempont azonban egészen más megítélés alá esik mind az 1945 előtti, mint az utána történő fordulat idején. A koncepció eddig röviden összefoglalt alapelemei is világossá teszik, hogy Németh László harmadikutas víziója a Horthy-rendszer társadalmi rendjét és közpolitikáját alapvetően elutasította. Ez érhető tetten mind a „neobarokk” társadalom¹¹ vezető rétegei, sőt középosztálya alkalmatlanságát megfogalmazó kitételekben¹² éppúgy, mint a rendszer alappilléreinek tekintett nagybirtok, ipari vállalatok és bankok államosításának programjában. Ráadásul Németh László élesen szembeállt a keresztény-nemzeti kurzus irredenta politikájával is, amely meglátása szerint nem megoldásokat, hanem sokkal inkább a határon túli magyarság helyzetének el lehetetlenítését eredményezte. Ehelyett pedig a közép-európai térség kis népeinek egymásrataltságát hangsúlyozta, és egy olyan politikai szövetség megvalósítására törekedett, amely egységes védelmet jelenthet az orosz bolsevizmussal és a német fasizmussal szemben.¹³ Mindezt követel Németh László olyan „új politikát”,¹⁴ amely a felszíni kampánymagyarkodások és ellenségkeresések helyett képes a kikerülhetetlenül szükséges és gyökeres társadalmi reformokat végrehajtani. Ezen koncepció alapján nem lehet kérdéses, hogy a Németh László-i minőségforradalom megvalósítására csak a rendszer bukásával nyílhat lehetőség, mivel csak az teremti meg a „neobarokk” társadalom felszámolásának és a radikálisan új társadalomszerveződés megteremtésének az esélyét.

11 Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, 1989, ÁKV-Maecenas Könyvkiadó.

12 A programadónak szánt *Debreceni Káté* című munkájában (Németh László: i. m. 551–554) így összegzi a helyzetet: „A mai magyar kormányzó réteg alkalmas-e a magyarságnak erre a „sorbaállítására”? Nem. Lehetnek használható tagjai, de az egész réteg, erkölcsé és közszelleme miatt a jövőnk legnagyobb akadálya; egyetlen mentsége, hogy ami felválthatná, semmivel sem különb” (*Debreceni Káté*, 553).

13 Németh László: Töredék a reformból. In i. m. 646–667.

14 Németh László: Új politika. In i. m. 547–550.

A minőségforradalom és az 1945 utáni társadalmi változások

1945 erőteljes cezúrája olyan új korszakot indít el, amely nemhogy csak elsöpri a Horthy-rendszer társadalmi berendezkedését, hanem sok tekintetben kifejezetten azzal szemben definiálja magát. Másfelől a népi demokráciák politikája elvileg épp azokra a tömegekre hivatkozik, amelyek Németh László programjának is a középpontjában állnak. A radikális, népi változás lehetőségét növeli az is, hogy térségünkben (szemben a Nyugattal) a második világháború világgézésére egységesen radikális válaszokat adnak. Nyugat-Európában a két világháború közötti szélsőségek háttérbe szorításával a polgári társadalom újjáépítését célozzák meg, tehát bizonyos konszolidáció, visszarendeződés jellemzi az új korszakot.¹⁵ A kelet-közép-európai térségben azonban a forradalmi erők több évszázad végre nem hajtott reformjait egy lépésben és a „múltat végképp eltörölni” lendületével igyekeznek végrehajtani. Formálisan tehát megteremtődött a társadalom radikális átalakításának a lehetősége, amely ráadásul viszonylag széles társadalmi csoportok támogatását is élvezzi.

Milyen esélyt kínál ez az új korszak a Németh László-féle koncepció megvalósítására? Egyfelől nem vitatható, hogy a Horthy-korszak végén Németh koncepciója az egyik legismertebb elképzelés a radikális változtatást kívánók csoportjában. (Németh 1943-as szárszói fellépése és főelőadói szerepe jól jelzi a pozícióját ebben a mezőben.)¹⁶ Ebből fakadóan elvileg szélesebb politikai támogatottsággal is rendelkezhetett. Másrészt az 1945-ös változások irányát nem a Horthy-korszak politikai közéletéből kirekesztett vagy parkoló pályán tartott csoportok határozták meg, vagyis nem ebben a mezőben betöltött pozíció befolyásolta az egymással vetélkedő politikai programok¹⁷ megvalósíthatóságát, hanem a katonapolitikai realitások. A Szövetségi Ellenőrző Bizottságban döntő szerepet betöltő szovjet hatóságok és a szovjet hadsereg hathatós segítségével a moszkovita kommunisták kezébe kerül a politikai hatalom. Mindez pedig rövid közzjáték után minden olyan politikai elképzelést ellehetetlenít, amely a legkisebb mértékben is eltér a sztálini politikától. Ennek részeként kerül sor arra a kommunista leszámolásra is, amely esélyt sem enged a némethi minőségyszocializmus megvalósítására.

Németh László személyének és politikai programjának tudatos diszkvalifikálására már mindjárt 1945-ben sor kerül. Ez jelenik meg abban az ideológiai

15 Schulze, Gerhard: *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursociologie der Gegenwart*. Frankfurt am Main, 1993, Campus.

16 Györfly Sándor és mások (szerk.): *Szárszó, 1943. Előzményei, jegyzőkönyve és utóélete. Dokumentumok*. Budapest, 1983, Kossuth.

17 A korszak két legnagyobb hatású elképzelésének (Németh László és Erdei Ferenc programjának) összehasonlítására lásd Bognár Bulcsu: Versengő harmadik utasok. Németh László és Erdei Ferenc társadalomértelmezéséről és politikai programjáról. *Szociológiai Szemle*, 20. évf. (2010), 4. sz. 109–129; Bognár Bulcsu: A szárszói viadal. Erdei Ferenc és Németh László vitájának gazdasági és politikai vonatkozásai. *Valóság*, 53. évf. (2011), 12. sz., 1–13.

támadásban, amelyet a Moszkvából érkező kommunisták 1945-ben azonnal elindítanak, és amely minden követ megmozgat, hogy a hazai harmadikutas elképzeléseket érvénytelenítse.¹⁸ Másrészt ugyanennek a taktikának részeként az irányzat képviselőit, és így Németh Lászlót személyében is támadják. A kommunista leszámolás részeként Némethet antiszemitizmussal vádolják meg,¹⁹ majd 1945 tavaszán letartóztatják.²⁰ A szabadon bocsátás után pedig hosszú időre lehetetlenné teszik a közéleti vagy akárcsak szépírói szerepvállalását is. A harmadik út képviselőit és politikai programjukat ért támadások tehát egyértelművé teszik azokat a kommunista hegemónia-törekvéseket, amelyek a legkevésbé sem nyitottak a térség társadalomfejlődését kifejező megoldásokra.

A szovjet modell alapján végrehajtott fordulat ekképpen legfőbb pontjaiban tagadja Németh László minőségiszocializmusát, és olyan társadalmi változásokat eredményez, amelyet Németh már a két világháború közötti időszakban az európai kultúrkörre és társadalomfejlődésre leselkedő veszélyként értelmezett. Németh László egyik legnagyobb félelme ugyanis az volt, hogy a 20. század tömegmozgalmai a „tömegek lázadásaként”²¹ olyan csoportok vezetésével formálják át a társadalmat, amelyek társadalmi pozíciójuk, élethelyzetük és ebből fakadó tájékozódási képességük okán is alkalmatlanok a társadalom vezetésére. A munkás-paraszt hatalomra hivatkozó kommunista berendezkedésben a társadalom irányítása egy, a társadalommal semmiféle érdemi kapcsolatban nem levő, politikai elit kezébe kerül. Mindez pedig olyan erőszakos, a hagyományokat és a térség társadalomfejlődésének potenciáljait tagadó változássort eredményez, amely nem a megújodást, hanem a gazdasági és politikai összeomlást rejt magában. A regionális adottságok teljes negligálásának, a szovjet modell erőszakos képviselésének egyik fontos eleme pedig az lesz, hogy a kommunista politika éppen abban a társadalmi csoportban látja az egyik legfőbb ellenségét, amely szakigazgatási tapasztalata, műveltsége miatt leginkább lenne képes az állami bürokrácia irányítására. Az értelmiség és általában a középosztály

18 Lukács György: *Írástudók felelőssége*. Budapest, 1945, Szikra; Lukács György: *Irodalom és demokrácia*. Budapest, 1947, Szikra.

19 A mai napig vitát kavaró kérdés Németh Lászlónak a zsidósághoz fűződő viszonya. Az őt antiszemitának tekintő, zömében publicisztikai elemzések (Ungvári Tamás: A „Németh Lászlópör” margójára. *Élet és Irodalom*, 1986. március 14., 5–6; Karsai László (szerk.): *Kirekesztők. Antiszemita írások, 1881–1992*. Budapest; Csepeli György: *Bűvészinasok. A népi gondolkodás politikai antiszemitizmusa*. *Kritika*, 31. évf. (1993), 10. sz., 20–23; Tamás Gáspár Miklós: Az élelátó vak. Száz éve született Németh László. *Magyar Hírlap*, 2001. április 23.) mellett a pályája egészét értékelő és/vagy a konkrét szövegek aprólékos elemzését elvégző szerzők (Lengyel András: Németh László Shylock-metaforája. *Valóság*, 33. évf. (1991), 8. sz., 56–74; Monostori Imre: *Minőség, magyarság, értelmiség. Tizenkét fejezet Németh Lászlóról*. Budapest, 1994; Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*. Budapest, 2001, Osiris, 549–569.) felmentik ezen vád alól.

20 Erről lásd részletesebben Péter László: Hajsza Németh László ellen. *Kortárs*, 46. évf. (2003), 2. sz., 102–103.

21 Ortega y Gasset, José: *A tömegek lázadása*. Budapest, 1995, Pont Könyvkereskedés.

megbélyegzése ekképpen azt a szándékot fejezi ki a kommunisták részéről, hogy az egész társadalmat a politikai hatalomnak rendeljék alá. Ez a hatalom pedig a szovjet modell alapján a mennyiségű mutatók szerint tájékozódott az átalakítás sikerét illetően. Ennek a vezetési stratégiának logikus következménye az lesz, hogy a Németh László által kívánatosnak tartott intenzív, belterjes gazdálkodás helyett extenzív és hosszú távon fenntarthatatlan gazdasági és politikai modellt alakítanak ki.²²

A harmadik út esélye – az 1956-os forradalom

Az ötvenes évek sztálini politikája értelemszerűen nem kínál esélyt egyetlen alternatív társadalmi utópia számára sem. Döntő változás történik azonban 1956-ban, amikor a sztálinista modell pár nap alatt látványosan összeomlik. A forradalom reményteli heteiben sok új elképzelés körvonalazódik. A kiutat kereső legtöbb program azonban megegyezik abban, hogy azok nem az 1945 előtti korszakhoz próbálnak visszatérni, hanem a fennálló társadalmi viszonyokból kiindulva igyekeznek építkezni. A kitörési pontokat tehát nem a közösségi hatalom elutasításában, hanem annak demokratizálásában látják. Ennek részeként pedig a legfőbb törekvés az volt, hogy az állami tulajdonban levő vállalatokban, gazdasági egységekben megvalósítsák a valódi, demokratikus képviseleti rendszert. A munkástanácsok által irányított gyárak, üzemek jelzik ezt az elképzelést, és tágabb összefüggésben a forradalom azon szándékát, hogy a nyugati és a kelet-európai társadalomfejlődéstől egyaránt távolságot mutató, de azok jegyeit magában foglaló egyéni és közösségi tulajdonlás képezze az új berendezkedés alapját.

A fenti alapelvek határozták meg Németh László 1956-os helyzetértékelését is. Maga is a nyugati és a keleti politikai tömbtől és az ezt megjelenítő társadalomfejlődéstől is különböző sajátos magyar út érdekében a politikai semlegesség mellett foglal állást. Emellett azt hangsúlyozza, hogy meg kell őrizni az utóbbi tíz év társadalmi átalakulásának vívmányait, a földreformot, az oktatás és a nagyüzemek államosítását. A forradalomban tehát annak a lehetőségét látja, hogy az végre alkalmat kínál a minőségiszocializmus megvalósítására. Ezzel a reményével összefüggésben pedig annak ad hangot, hogy az 1956-os forradalom nem a szocializmus ellen, hanem annak tőlünk idegen formája miatt tört ki. A feladat e tekintetben az, hogy a felkelt népet követve meg kell teremtenie az értelmiségnek, a „minőség kisebbségének” az új társadalmi berendezkedés alapjait. Ennek legfőbb etikai elvét pedig a nemzet értékeit és érdekeit kifejező közösségi eszmében látta.²³ Mindezek a megfogalmazások egyértelműen arra

22 Jánossy Ferenc: *A gazdasági fejlődés trendvonala és a helyreállítási periódusok*. Budapest, 1966, Közgazdasági és Jogi; Kornai János: *A hiány*. Budapest, 1980, Közgazdasági és Jogi.

23 Németh László: *A magyar forradalomról*. Budapest, 2011, Nap Kiadó.

a harmadikutas politikára utalnak, amelynek alapelveit már a harmincas években kidolgozta.

Értelmezésem szerint 1956 történelmi pillanata kínálja a legnagyobb esélyt a Németh László-i minőségiszocializmus megvalósítására vagy legalábbis arra, hogy annak lényegesebb jegyeit beemeljék a politikai döntéshozatalba. Ez az az időszak, amikor leginkább fennállnak azok a társadalmi feltételek, amelyek nagyobb nyitottságot biztosítanak, és nagyobb érvényességet adnak a némethi programnak. Mint láttuk, Németh harmincas években kidolgozott modelljének egyik alapfeltétele, hogy a Horthy-rendszer hatalmi csoportjai ne akadályozzák meg a változásokat. Ezt a keretfeltételt a rákosi éra terrorja teljesíti. Másrészt pedig saját működése eredményeképpen egyúttal lerombolja a kelet-európai társadalomfejlődés kínálta alternatívát is a társadalom számára. E mellett a korabeli politikai helyzet gyengíti azoknak a polgári csoportoknak is a mozgásterét, akik egy nyugati típusú társadalomfejlődést képviselnének. Vagyis több történelmi és társadalmi körülmény is erősíti annak a lehetőségét, hogy a nagy társadalmi tömbökre alapozott, és ezeket a csoportokat be is vonó demokratikus fordulatnak nagyobb társadalmi bázisa legyen. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a Nyugat és Kelet között ingázó komország egy olyan történelmi pillanatba került, amikor a történelmi változás egyszerre távolítja el a nyugati és a keleti társadalomfejlődés jelentette választaktól, és teremti meg egy köztes, harmadikutas elképzelés megvalósulásának esélyét.

Ennek a marxizmus és diktatúra nélküli minőségiszocializmusnak a társadalmi bázisát erősíti az is, hogy a társadalom nagy tömbjei, a munkásság és a parasztság is – többek között az 1945 utáni ideológiai nevelésnek is köszönhetően – egyre öntudatosabban képviseli azt a politikát, hogy a demokratikus átalakulásnak az ő, immár valós vezető szerepét kell elhoznia. A munkástanácsok pár nap alatt kiformalódó rendszere pedig nagyban emlékeztet arra a gazdasági modellre, amelyet a némethi minőségiszocializmus közösségi és egyéni tulajdonlásan alapuló formájában elképzelt. Az 1956-os átalakulások a társadalom tengelyének tekintett középosztály számára is új lehetőséget kínálnak. A B-listázások, kitelepítések és a politikai szempontú káderképzés évei után a forradalom olyan megújulást ígér, amelyben a szakszerűség és rátermettség határozhatja meg a pozícióba kerülést. Ráadásul a forradalom eszmeisége olyan etikai közösséget kovácsol, amely történelmi távlatban leginkább kínál lehetőséget a partikularizmusokon felülemelkedő totalitás megvalósítására. A kizökönt időt helyreállító forradalom ennek az etikai magatartásnak a feltételeit valósítja meg, és kínál egyúttal alkalmat a társadalom egészével azonosulni tudó középosztály megteremtésére. A magyar paraszttársadalom különböző csoportjainak pozitív viszonya a Németh László-i „minőségiszövetkezetekhez” ugyan már egyáltalán nem ennyire magától értetődő, de kétségtelenül ez az a történelmi korszak, amikor a parasztság, ha megszorításokkal is, de még leginkább nyitott egy korlátozott magántulajdonon alapuló szövetkezeti rendszer irányába.

A Kert-Magyarország programja a Kádár-rendszerben

A november 4-én bekövetkező szovjet beavatkozás gyorsan felszámolta a keleti társadalomfejlődéstől eltérő alternatívákat. A megtorlások után berendezkedő Kádár-rendszer ugyan nem az ötvenes évek sztálinista modelljét követte, de egyre inkább elzárta az utat a Németh László-féle harmadikutas törekvések előtt. Ezt nem a népi írókat és minden harmadikutas elképzelést elítélő 1958-as párthathározat²⁴ bizonyítja elsősorban, hanem a korszak gazdaságpolitikája. Ebben ugyan már a hatvanas években feltűnnek olyan elemek, amelyek a rendszer gazdasági és politikai konszolidációjának érdekében megpróbálnak lazítani a szocialista mezőgazdaság és ipar szervezési elveivel, de a behozott új elemek már nagy távolságban vannak a Németh László-i programtól. Mivel a rendszer alacsony hatékonyságú működése leginkább a mezőgazdasági termelésben mutatkozik meg,²⁵ a hatvanas évek reformtörekvései itt lazítanak legfőképp a volnalas bolsevik szerkezeten.

A részint az egykori népi szociográfusok (pl. Erdei Ferenc) bevonásával kialakított háztáji gazdaságok azonban a mezőgazdasági termelés óvatos kapitalizálását végzik el a magánkézben levő „kisbirtokokon”. Vagyis ez olyan reformot jelent, amely a termelők egyéni érdekelttségét a kis volumenű magángazdaságokkal igyekszik elérni (ezzel részint visszautalva a népi szociográfusok két világháború közötti programpontjaira), de ezzel a reform éppen a Németh László-i elképzeléssel ellentétes irányt vesz. Annál is inkább, mert Németh programjában a kitörési pontot a nagyüzemi gazdálkodás vegyes rendszere jelentené, amely a magángazdaságokat a nagyüzemi „minőség-szövetkezet” részeként képzelel el épp az okból, hogy a paraszti kisbirtokosok szegényes eszközparkja, forráshiánya, hiányos szakmai felkészültsége ne hátráltassa a belterjesre tervezett intenzív termelést. Ez azonban alapvetően a politikai rendszer perspektíváját kijelölő kollektivisták szemléletét kérdőjelezné meg. A létező szocializmus struktúrája ugyanis jóval rugalmatlanabb annál, hogy ilyen típusú kísérleteknek helyet adjon. Ennek az lesz az eredménye, hogy a hatvanas évek óvatosabb reformjait is leállítja a szovjet modelltől semmiféle erőteljesebb elhajlást nem engedő szovjet vezetés a hetvenes évek elején.

Németh László koncepciójának alappillére a társadalom tengelyét kifejező középosztály kérdése. Ennek társadalmi szerepe Németh számára még a társadalom alapegységének tekintett agráriumnál is fontosabb, mivel ennek a csoportnak a szakértelme, európai perspektívája és képessége az osztálytársadalmi célokkal való azonosulásra és vezetésére együtt teremti meg az átfogó reform sikerének feltételeit. A Kádár-rendszerben azonban a legkevésbé sem

24 A „népi” írókról. Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő kulturális elméleti munkaközösség állásfoglalása. *Társadalmi Szemle*, 16. évf. (1958), 6. sz., 38–69.

25 Pető Iván – Szakács Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története, 1945–1985*. Budapest, 1985, Közgazdasági és Jogi.

körvonalazódik ennek a társadalom totalitását kifejező értelmiségi csoportnak a kontúrjai. A hatvanas évek politikai vezetése ugyan egyre inkább bevonja a korábban kirekesztett szakértelmiség tagjait, de az újjáépített állami bürokrácia a maga keményvonalasaival, az ideológiai gyorstalpalókon szerzett kétséges képesítésekkel a legkevésbé sem hasonlít Németh László összeurópai perspektívát és műveltséget birtokló „minőségi kisebbségéhez”. Ez az apparátus e helyett elsősorban a közvetlen politikai szándék végrehajtója, és legkevésbé sem egy átfogó, a demokratikus népképviselőt megvalósító gazdasági és politikai reform képviselője. A Kádár-rendszer (és tágabban a létező szocializmus) egy ilyen középosztályosodási folyamatot eleve kizár, mivel az a politikai rendszer megfellebbezhetetlen legitimitációját veszélyeztetné.²⁶ A társadalmi változások eredményeképpen pedig legfőképpen háttérbe szorul az a Németh László számára oly fontos morális szándék, hogy az egyéni cselekvések elsődlegesen az össznemzeti törekvéseket szolgálják.

Mindez az akkorra már a rendszerrel kompromisszumokat kereső²⁷ Németh László számára is egyre világosabbá válik. Szépírói nézőpontjának megfelelően a program megvalósításának lehetetlenségével lírai sorokban vet számot: „Az én pályámnak volt egy közvetlen és távolabbi célja: a demenciás magyar nép fölött a tudatot újrászóni, s e tudat újrászövésében az európai gondolkodásnak, öntudatnak is helyet adni. Ebben távolabb állok a kitűzött célhoz, mint húsz éve. Akkor derengett legalább a sötét test fölött az öntudatnak új, halvány fénye, még tíz éve is voltak sejtek a társadalomban, melyekre mint ennek az öntudatnak a hordozójára néztem. Ma azonban a tízmilliónyi magyarul beszélő, a régivel műveltebb népben ilyen igény nincs többé, vagy teljesen elenyészőben van.”²⁸ A Kádár-rendszer konszolidációjának idejére tehát megszűnnek mindazok a társadalmi feltételek, és legfőképpen azok a szellemi motivációk, amelyek a Németh László-i belső vagy külső forradalom feltételeit megteremtették. A történelmi változás sajátos jegye az, hogy ezeket a kondíciókat leginkább a kommunista hatalom radikalizmusa számolta fel. Ez robbantja szét a falusi társadalom hagyományelvűségét, ez tereli a paraszti tömegeket a szocialista gyáripárba, ez zúzza szét a paraszti társadalom közösségelvűbb tradícióját, ez úzi tűzzel-vassal mindazokat a polgári értékeket, amelyek valamely európai műveltségnek, szakértelemnek és teljességre törekvő, autonóm álláspontnak az alapjául szolgáltak volna.

26 Kornai János: *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest, 1993, HVG Kiadó.

27 Monostori Imre: Németh László 1956-os élménye és a hatvanas évek magyar szocializmusa. *Kortárs*, 56. évf. (2012), 5. sz., 81–92; Füzi László: Az etika jegyében. Németh László gondolkodása a hatvanas években. *Jelenkor*, 44. évf. (2001), 4. sz., 405–417, illetve Füzi László: Körülállások. Németh László Kossuth díja 1957-ben. *Magyar Szemle*, 26. évf. (2017), 9–10. sz. 21–30.

28 Németh László: Tihanyi certosa. Naplójegyzet. Idézi Monostori Imre: *Németh László 1956-os élménye és a hatvanas évek magyar szocializmusa*.

A létező szocializmus közösségelvű ideológiája tehát éppen azokat a hagyományokat rombolja le, amelyek a közösségelvű építkezés feltételét jelenthették volna. Ez a társadalmi tapasztalat pedig kedvez az egyéni túlélést előnybe részesítő stratégiáknak és annak a beállítódásnak, amely legfeljebb csak a családi kis-közösségekben mutat szolidaritást, de a közvetlen környezetén kívül levők vonatkozásában egyre közömbösebbé válik. Mindezzel együtt jár az egyéni stratégiák sikerét bizonyító materiális javak túlhangsúlyozása, a posztmateriális értékek többségi elutasítása és a társadalom többi tagjaival szembeni bizalmatlanság. Nem véletlen tehát, hogy a hetvenes évek első szakszerűbb szociológiai elemzéseitől kezdve a jelenkorig ezeket a mutatókat találják a kutatók a magyar társadalom legjellemzőbb jegyeinek.²⁹ Erre rezonál Németh László némileg korábbi, 1967-es keltezésű, keserű helyzetértékelése is: „A magyarság szétesése az utóbbi években meggyorsult. Gyengül a vonzáscentrum, amely a határon túl rekedt, a világba szétszóródott magyarokat ide kösse – fogyó ellenállással zuhannak más, erősebb központok felé. De gyengül a magyarság kohéziója idebenn is; a legsztelenebb, magunktól elidegenítő divatnak is gyorsan táborra nő, ami magyarságunkra emlékeztet – ha múlt az, ha szokás, ha irodalom –, ellenszenvessé lesz.”³⁰

A Németh László-i minőségsszocializmust végképp felszámoló létező szocializmus végnapjai is az individuális stratégiákat és nem a közösségelvű elképzeléseket erősítik. A rendszer gazdasági válsága is azokat a megoldási kísérleteket hívja életre, mint a hatvanas évek reformjai: az egyéni érdekelttség növelése érdekében a kis volumenű magánvállalkozások számára adnak mozgásteret. A nyolcvanas évek GMK-i, a Márkus István által találóan megfogalmazott „utóparasztság”³¹ egyéni stratégiái a gazdasági gyarapodást tekintik kitörési pontnak. Ezek a próbálkozások azonban csak elodázni tudják a rendszer bukását, de megakadályozni nem. A Németh László-féle program lehetőségei szempontjából azonban nem lényegtelen, hogy a Kádár-rendszer elsősorban nem eszmei, ideológiai okok miatt bukik meg, hanem gazdasági sikertelensége miatt. A „gulyás-kommunizmus” legitimációját felszámolja a nyolcvanas évek gazdasági sikertelensége a materiális javak alapján tájékozódó, egyre inkább atomizált és az egyéni érvényesülést kereső társadalom tagjai számára.

29 Hankiss Elemér – Füstös László – Szakolczay Árpád: *Kényszerpályán? A magyar társadalom értékrendszerének alakulása 1930 és 1980 között*. Budapest, 1982, MTA Szociológiai Kutató Intézete; Keller Tamás: *The Position of Hungary on Worldwide Map of Human Values. Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association*, 20. évf. (2010), 1. sz., 27–51; Tóth István György: *A társadalmi kohézió elemei: bizalom, normakövetés, igazságosság és felelősségérzet – lennének...* In Kolosi Tamás és Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport, 2010*. Budapest, 2010, TÁRKI, 254–287.

30 Németh László: *Levél a nacionalizmusról*. Idézi Monostori Imre: *Németh László 1956-os élménye és a hatvanas évek magyar szocializmusa*. 81–92.

31 Márkus István: *Az utóparasztság arcképéhez*. Gernelyapáti magnószalagok, 1971. október. *Szociológia*, 2. évf. (1973), 1. 53–67; Márkus István: *Polgárosodó parasztság. A magyar társadalomfejlődés egy faluszociológus szemével*. Budapest, 1996, Dinasztia.

A minőségyszocializmus esélyei a rendszerváltás után

A kilencvenes években a politikai platformon is egyre inkább polarizált társadalom számára csak kevés közös pont marad. Ezek egyike azonban feltétlenül az, hogy a létező szocializmusban szerzett tapasztalatok okán erősen elutasítja azokat a politikai alternatívákat, amelyek az állami tulajdonon alapuló szövetkezeti rendszer vagy egyáltalán valamely sajátos harmadik út mellett érveltek volna. A korábban elemzett társadalmi kondíciók miatt a „kompország” teljes menetességgel fordul Nyugat felé, és erősen bízik abban, hogy a politikai szabadság a gazdasági felemelkedést is elhozza. Mindez pedig beleilleszkedik az ekkor az egész nyugati világot meghatározó és a kelet-közép-európai kis-államokban is lelkesen propagált neoliberális modellbe, amely feltétlenül hisz a piac társadalmi problémákat orvosolni képes erejében.

A rendszerváltás másik ösztársadalmi érzülete pedig az volt, hogy a létező szocializmus negyven évére kizökkent időként és feledendő korszakként kell tekinteni, és az újrakezdéshez az ezt megelőző időszakokhoz kell visszakanyarodni. Az önidentitását kereső társadalom ekképp találja meg a századfordulóban és a Horthy-rendszerben a kapcsolódási pontokat. A negyven évig leszorított nézőpontok mint az önértelmezés sarokkövei pedig a rendszerváltás idején újra felszínre törnek. A népi-urbánus megkülönböztetés köré szerveződik a korszak politikai pártstruktúrája, és az ezek szerint való tájékozódás tölti be a döntő szerepet az emberek csoportidentitásában is. Vagyis újratemtődnek azok a csoporttagságok és identitások, amelyekkel szemben a Németh László-i minőségforradalom meghatározta magát. Eközben pedig a programjának alappillérét jelentő társadalmi feltételek (a társadalom alapjának tekintett parasztság mint a társadalmi változás forrása, a közösségi érdekek elsődlegességébe vetett megkérdőjelezhetetlen hit, az összeurópai tájékozódás és a belső forradalom igénye) alapvetően megszűnnek.

Mindezek alapján nem véletlen tehát, hogy Németh László minőségyszocializmusa nem fogalmazódik meg reális alternatívaként a rendszerváltás időszakában. Miként az sem meglepő, hogy a korábban generációkat orientáló munkássága lényegében visszhangtalan marad a kilencvenes években. A strukturális jegyeket hangsúlyozó értelmezésben Németh „zárójelbe tétele” következőképp nem egyszerűen csupán az urbánus körök (nyilvánvalóan jelen levő) azon erőfeszítésével magyarázható, hogy Németh László „leantiszemitázásával” diszkreditálják őt a közéleti diskurzus számára. Ezen leegyszerűsítő értelmezések helyett nagyobb magyarázóerővel rendelkeznek azok a megközelítések, amelyek a társadalmi szerkezetváltozások jegyeit hangsúlyozzák. Németh átfogó társadalmi víziója olyan korban születik meg, amikor az emberekben erős hit volt arra nézve, hogy a társadalom alapvetően átforgalmazható. A világháború, forradalmak, Trianon, válságok) során megerősödött nemzeti eszme mint a sorsközösség manifesztációja pedig azt az értelmezési keretet jelenti, amelyben a politikai közösség újratemethető immár az eddigi leszorított

helyzetű, nagy társadalmi tömbök (a parasztság és a munkásság) bevonásával. A 20. század második felének kelet-közép-európai történelme azonban ennek a vízióknak jórészt megszünteti a társadalmi feltételeit.

Ez eredményezi azt, hogy Németh nagyszabású minőségiszocializmus programja nem tud reális alternatívaként megjelenni a rendszerváltás idején. A strukturális tényezők szerepére mutat rá az is, hogy a Kert-Magyarország programjával, illetve Németh László jelentékeny közírói munkásságával maga a népi, konzervatív politikai tábor sem tudott mit kezdeni, noha erősen kereste azokat a szellemi előzményeket, amelyekre jelenbeli politikáját építhette volna. Időközben értékes elemzések születtek ugyan Németh közírói munkásságáról és a Kert-Magyarország elképzeléséről,³² de koncepciója éppúgy visszhangtalan marad a közéleti diskurzus számára a neoliberais gazdaságpolitika abszolút hegemoniájának idején, miként ennek az ideológiának időközben bebizonyosodott kudarca óta is. Ebben szerepet játszik a fentiek mellett az is, hogy az önazonosságát szerencsétlen módon többnyire a Horthy-időszakhoz kötő jobboldali politika nézőpontjából Németh elképzelése túlságosan baloldali és szocializmusbarát volt. A baloldal számára pedig „valami gyanús” magyar utat jelentett az általuk kijelölt nyugati irány helyett, amelynek bármely szintű megkérdőjelezése már önmagában is kétségbe vonta számukra a kérdező demokratikus elköteleződését.³³

Nem változott érdemben a helyzet az azóta eltelt időszakban sem. A neoliberalizmus kudarca és a 2008-as gazdasági válság után olyan kormány került hosszabb időre hatalomra, amely retorikájában ugyan Németh Lászlóhoz hasonlóan a nyugati és a kelet-európai társadalomfejlődéstől egyaránt távolságot mutató sajátos kelet-közép-európai utat jeleníti meg, s amely a nemzeti érdekek elsődlegességét és a térség hagyományának hiteles képviselőjét hangsúlyozza, de mindez köszönőviszonyban sincs a minőség forradalmának elveivel. Ebben a politikai rendszerben újra létrejön a nagybirtokrendszer, de ennek irányítása immár nem a közösséghez, hanem a politikai klientúrához tartozó oligarchák kezébe kerül. Az állam korlátozza a piac működését, de ennek legfőbb célja nem a társadalmi vagyon méltányos elosztása, hanem a nemzeti vagyon jelentős részének pártközeli magánszemélyekhez juttatása lesz.³⁴ Az állami bürokrácia

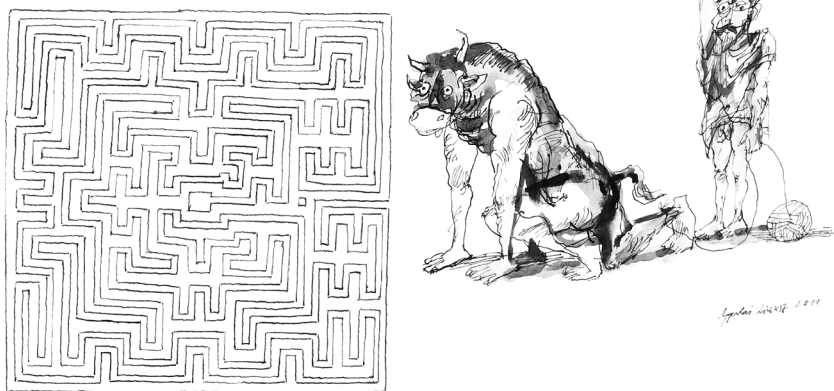
32 Monostori Imre: Az esszéíró Németh László világképe. *Korunk*, 45. évf. (2001), 5. sz., 17-22; Békés Márton: *A hagyomány forradalma. Németh László politikája*. Budapest, 2009, Kortárs; Óze Sándor: Nemzeti helyzetértékelés Németh László és Bibó István gondolkodásában. *Magyar Szemle*, 19. évf. (2010), 3-4. sz., 64-86; Monostori Imre: *Válogatott tanulmányok Németh Lászlóról*. Budapest, 2016, Nap Kiadó; Görömbei András: *A minőség jegyében. Írások Németh Lászlóról*. Budapest, 2020, Nap Kiadó.

33 Szabó Miklós: Nincs harmadik út. Gondolatok a magyar polgárosodás útvesztőiről. *Beszélő*, 21. évf. (2000), 1. sz., 57-58.

34 Bod Péter Ákos: Bérek, profitok és járadékok harca – magyar szemmel. *Századvég*, 23. évf. (2018), 88. sz., 51-74; Bod Péter Ákos: *Megint utat tévesztünk? Gazdaságunk állapotáról, kockázatairól és kilátásairól*. Budapest, 2019; Bod Péter Ákos: A mi „brezsnyevi pangásunk” – Hat állítás a korrupcióról, a közjóról és a magánjavokról. *Heti Válasz* (2019. július 16.).

megerősíti a szakigazgatást végző középosztályt, de annak elsődleges feladata nem az lesz, hogy mint az egész közösséget kifejező totalitás, a nemzet érdekeit, értékeit jelenítse meg társadalmi, politikai szerepvállalásában,³⁵ hanem, hogy a vezető párt uralmát biztosítsa a médiában, a végletesen egyenlőtlen tett gazdasági versenyben és a szakigazgatás egyéb csatornáin.³⁶ Minden jegyében tehát egy olyan politikai hatalom jön létre, amely legfőbb elemeiben tagadja a Németh László-féle Kert-Magyarország programját.

Németh László minőségyszocializmusa tehát kevésbé tudott hatásos politikai alternatívává válni. A társadalom strukturális változásai olyan tendenciákat erősítettek meg, amelyek jórészt felszámolták ezen elképzelés társadalmi feltételeit, és beszűkítették a társadalmi bázisát. A némethi vízió manapság legfeljebb egy jóval szűkebb csoport tájékozódását szolgálhatja. Másfelől mindenki felé nyitott, aki számára az európai műveltség mérce, és saját magát illetően arra törekszik, hogy belső megtisztulásával foglalkozzon. Ez képezi ugyanis az alapját annak, hogy etikailag is vállalható módon cselekedjen, és egyúttal alternatívák között autonóm módon választani tud és választani is akaró személlyé válhasson.

35 Németh László: *Debreceni Káté*. In i. m. 551–554; Németh László: *Töredék a reformból*. In i. m. 645–667.

36 Jakab András – Urbán László (szerk.): *Hegymenet. Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon*. Budapest, 2017, Osiris.